

Toldstedet ved Nappedam

Vilfred Friborg Hansen

Toldstedet ved Nappedam er, mens dette skrives (maj 2025), sikret bevaring gennem en bevarende lokalplan og dannelsen af foreningen "Toldstedets Venner", der vil sørge for restaurering af bygningen ved frivillig arbejdskraft. Foreningens formand er forstander ved stedets nabo, Kalø Økologisk Landbrugsskole, Kenneth Degnbol.

"Mange har vist interesse for husets historie og ønsker at bidrage med ideer eller praktisk hjælp", fortæller Susanne Krogstrup, Kultur- og projektmedarbejder ved Nationalpark Mols Bjerge. "Spejdere, gymnasielærere, orienteringsløbere, lystfiskere og naturformidlere vil gerne bruge huset, når det er sat i stand".

Toldstedet var tidligere bolig for Nappedams tolder. Der har i sin tid været tale om livlig småskibstrafik med varer til og fra Kaløs anløbsbro ved Nappedam, så der var brug for en tolder, som så i øvrigt også var "kgl. vejer og måler", d. v. s. at han fastsatte og garanterede den rigtige vægt og mål, som de handlende så skulle rette sig efter.

Toldstedet

I Kaløs bygningsregistrant fra 1989, der har BBR som kilde, er der tale om tre bygninger ved Toldstedet. For det første stuehuset, den tidligere tolderbolig, på 79 m² + 40 m² udnyttet tagetager, for det andet et udhus på 27 m² og en garage på 34 m². Alle tre bygninger noteres at være opført i 1777, samtidig med en række andre Kaløbygninger. Alle tre bygninger er bevaret til i dag – men i en temmelig miserabel tilstand.

Hovedhuset må være ombygget og moderniseret en del gange siden da. Det har så længe nogen, jeg har talt med, kan huske, stået opført i røde teglsten og med tegltag. Stilen kunne godt tyde på en ny-opførelse eller kraftig restaurering, evt. udført med skalmuring, i begyndelsen af 1900-tallet, hvor Kaløs tyske ejere netop sørgede for restaurering af mange af godsets gamle bygninger.

Når "Toldstedets Venner" kommer i gang med restaureringen, kan man sikkert få styr på stedets bygningshistorie. Muligvis dukker den gamle bindingsværks-bygning fra 1777 op bag den moderne teglstens-skalmur?

Tolderen

Så sent som i 1920'erne og 30'erne var Kaløs tolder i fuld funktion. Heldigt nok, for det betyder, at Kaløs senere godsinspektør Thygesen omtaler stedet og toldereren i sine erindringer. Thygesen kom til Kalø som underforvalter i 1926. Han fortæller, at toldereren før hans tid hed Birnbaum, mens toldereren i hans tid var Herly – der dog retteligt skal staves Herley.



Tolder Herley (tv) og forvalter Thygesen ved Nappedam Bro.
Thygesen s. 43

Nappedam Toldkontrol hørte under Toldkammeret i Aarhus, der derfor stod for udnævnelsen af toldere i Nappedam. Willy Ovesen har kikket i Aarhus Distriktstoldkammers liste over toldere ved Nappedam Toldkontrol¹. Han kan konstatere, at de første toldere i Nappedam blev udnævnt til "strandkontrollører", og at den første i rækken var C. F. Jørgensen fra 1888 til 1900. Derefter fulgte Carl Mohr.

Den af Thygesen nævnte S. K. Birnbaum nævnes som "overtoldbetjent" i Nappedam i 1917 og "strandvagtmaster" i 1920. Han får sin afsked i 1926. Hans efterfølger H. M. Herley har også titel af "strandvagtmaster" og virker i Nappedam fra 1926 til 1938.

Med Herleys efterfølger H. F. J. Jacobsen fra 1938 til 1940 dukker titlen "overtoldbetjent" op igen. Samme titel har efterfølgeren L. S. Clemmensen, der fungerede i stillingen, til kontrolposten ved Nappedam blev nedlagt i 1968.

I de følgende år fik Kaløs skovfoged Hans Moes "toldopsynsmand" som bibeskæftigelse, indtil toldstedet blev helt nedlagt – eller rettere lagt ind under Aarhus Toldkammer – i 1974.

Tolderen var altså ansat af toldvæsnet, under Aarhus Distriktstoldkammer, og havde lidt forskellige titler til forskellige tider. Men uanset titler kaldtes han i daglig tale simpelt hen "tolder" og indgik mere eller mindre i Kaløs medarbejderstab. Thygesen fortæller således, at tolder Herley og hans kone Lise, der stammede fra Fanø, underholdt ved selskaber og høstgilder på Kalø med "de meget smukke Fanødanse".

Tolderen må ikke forveksles med havnefogeden på Nappedam. Havnefogeden residerede i pakhuset ved Nappedam anløbsbro. Thygesen nævner havnefoged Sofus Petersen i hans tid fra 1926 og nævner også, at før ham var svigerfaderen M. Hvid havnefoged "i mange år".

Nappedam

Den første kendte tolder ved Nappedam er altså C. F. Jørgensen fra 1888.

Men hvordan hænger det sammen med, at bygningen "Toldstedet" angives som opført i 1777?

¹ Ovesen s. 24 - 25

Et gæt kunne være, at Kalø har ansat en opsynsmand i området. Sandsynligvis har der været skibstrafik på stedet, da det her var muligt at komme tæt på land. Skibene har så ligget for anker lidt uden for kysten, og måske har de også ind imellem – og i hvert fald om vinteren – været trukket op på land.

Kalø har jo haft brug for at kunne transportere varer til og fra godset. Men egentlig fri handel kan der ikke have foregået, i hvert fald ikke lovligt², da købstæderne havde monopol på handel og håndværk til den frie næringslov blev vedtaget i 1857. Der har ikke været brug for en tolder.

Efter 1857 har der sikkert udviklet sig en vis småskibsfart, men en egentlig anløbsbro bliver først anlagt, da Aarhusbugtens Dampskibsselskab begynder sejlads på Nappedam i 1874.

Sidst i 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet var der en livlig småskibsfart på Nappedam, der på grund af det lave vand ikke kunne tage mod større skibe. Småskibene, jagter, skonnerter og galeaser, kunne fint gå ind til Nappedam, når man fulgte sejlrenden, der var afmærket.



Toldstedet ca. 1995, foto Emmy Sørensen.

² Hvor der var manglende muligheder for handel mellem bønderne, opstod der til tider ulovlige markeder. F. eks. ved Løgten Strand, hvor det i 1824 noteres, at der "ugentligen hele Aaret igjennem" holdes "ulovmæssigt Marked... hvor mangfoldige Bønder hver Torsdag indfinde sig for at salholde eller købe Heste, Quæg, m. m.". Oplysningen brugtes som argument for oprettelsen af en købstad ved Løgten "eller helst ved Rønde eller Bregnet". Hald s. 210 - 211. En plan, der som bekendt aldrig blev ført ud i livet.

Anløbsbroerne i Kalø Vig blev opført af dampskibsselskabet omkring 1874, hvor dampskibstrafikken begyndte. Til broerne hørte et pakhus og en smalsporet tipvognsbane ud til enden af broen. Til den daglige drift og vedligehold af broen oprettedes et broelskab. Et sådant broelskab dannedes også ved Nappedam, med Kaløs godsinspektør som formand og egnens bønder som aktieholdere. Senere ejedes af broen af Kalø, der udlejede den til broelskabet. Thygesen omtaler en kontrakt mellem godset og broelskabet om leje af bro og pakhus i perioden 1895 – 1940. I 1931 udlejede broelskabet et areal til købmand Kjær i Mørke til opførelse af endnu et pakhus, og købmanden lejede også senere det gamle stenpakhus.

Dampskibsfarten varede til 1930´erne, hvor den blev udkonkurreret af rutebiler og lastbiler.

Selve navnet Nappedam går på dæmningen: ”dam”. Forstavelsen var oprindelig ”Nabbe”, der er samme ord som næb, og betyder et fremspringende landstykke på kysten. Derfor kan det ikke undre, at stedsnavnet Nappedam ikke kendes før ”dæmningen”, d. v. s. anløbsbroen, var bygget i 1874.

Det har dog nok stadigvæk været småskibene, der stod for det meste af den indførsel af varer, der skulle fortoldes. ”Kunstgødning og kraftfoder kom ind, og især kartofler og korn kom ud”, fortæller Thygesen – især under Første Verdenskrig var eksporten af kartofler over Nappedam stor. ”Fra Kalø hentede vi dengang (1920´erne og 30´erne) det meste af gødning og kraftfoder ved broen, og en lang række hestevogne kørte så i pendulfart for at tømme et skib hurtigt nok. Vi satte fra godset selv mandskab i lasten, da der jo ikke fandtes havnearbejdere ved Nappedam”.

De udenlandske varer kom i Thygesens tid især ind fra Polen, Nordtyskland og Holland. ”Godset havde købt en brovægt, hvorover samtlige køretøjer passerede med deres last, og tolderen udstedte så vejeattester for rigtig vægt”.

Der foregik i 1930´erne en stor eksport af træ fra Kaløskovene, og Kalø opførte et savværk mellem toldstedet og Nappedam, så godset selv kunne forarbejde træet til eksport. Skovrider Th. Wellendorf var initiativtager. Trækkraften var et lokomobil, som bestyredes med myndighed af Søren Sørensen fra Følle.

”De udenlandske søfolk, der var forhyrede med hollandske og tyske skonnerter, som lejlighedsvis afhentede træet, var med til at give broen og havneterrænet et internationalt islæt, lige som deres medbragte ”toldfrie” varer var efterspurgt”, beretter Thygesen.

Træeksporten blev dog urentabel, og der opstod en arbejdskonflikt mellem godset og fagforeningen. Savværket blev nedlagt midt i 1930´erne og solgt til Skovmøllen i Femmøller. I stedet kom der under besættelsen til at foregå en meget stor eksport af tørv fra Kaløs moser i Ellev Enge over Nappedam, og i de første år efter besættelsen af briketter fra de briketfabrikker, der blev anlagt omkring Thorsager.

De første år efter besættelsen transporteredes over Nappedam også kalksalpeter, korn- og foderstoffer, samt gødning. Denne transport ophørte efterhånden som havnene i Aarhus og Grenaa fik opført store siloer, så handelen med landbrugsvarer flyttede dertil.



Toldstedet, luftfoto ca. 1950. Kgl. Bibl. Saml.

Nappedams nyere historie

Kalø Gods blev konfiskeret som tysk ejendom efter krigen. Staten var herefter ejer af Nappedam og øvrige Kalø-ejendomme.

Nappedams tid som havn for varetransport randt ud i løbet af 1950'erne. Nappedam forfaldt. Der blev i 1960'erne talt om at fjerne hele anlægget, men det ville på den anden side blive bekosteligt.

Men så kastede et helt nyt "erhverv" af lystsejlere deres interesse på stedet. De dannede Nappedam Bådelaug og forpagtede i 1971 stedet af Kalø og lagde et kæmpearbejde i at renovere det. Det gamle pakhús blev til klubhus for sejlerne. Havnearealet udvidedes og moderniseredes, og den nye havn, Nappedam Bådehavn, blev officielt indviet i 1976.

I 1989 averterede Landbrugsministeriet Kalø til salg. Men salget måtte opgives efter en stor offentlig debat, hvorefter det politiske flertal bag salget forsvandt.

I stedet blev en del af Kaløs ejendomme solgt enkeltvis – bl. a. Nappedam, der blev købt af Nappedam Bådelaug til overtagelse 1. juni 1990.

Toldstedet

Toldstedet forblev i statens eje og lejedes ud som bolig, fortrinsvis til medarbejdere på Kalø. Men omkring 2020 var ejendommen forfalden, og Naturstyrelsen, der forvaltede Kalø på statens vegne, bad kommunen om tilladelse til at rive Toldstedet ned.



Toldstedet nedlukket maj 2025, foto VFH.

Det gav dog anledning til en offentlig debat, idet mange mente, at Toldstedet på trods af ringe arkitektonisk værdi repræsenterede så stor kulturhistorisk værdi, at det burde bevares. Resultatet blev, i stedet for nedrivning, udarbejdelse af en bevarende lokalplan, samt – som nævnt i indledningen - dannelsen af ”Toldstedets Venner”, der vil sørge for restaurering og bevarelse af stedet.

Litteratur:

Din Avis. Syddjurs (cit. ”Din Avis”)

Henrik Fode: ”Småskibsfarten på Århusbugten 1865 – 1914”, Aarhus 1971 (cit. ”Fode”)

O. Thygesen: ”Herregaardsliv paa Kalø i et halvt Aarhundrede”, Rønne 1980, s. 40 – 46 (cit. ”Thygesen”)

Willy Ovesen: ”Om sejladsen på Nappedam”, i ”Folk og Liv på Røndeegnen”, bind 5, Rønne 1983, s. 7 – 25 (cit. ”Ovesen”)

”Kalø Gods. Registrering. Landbrugsministeriets Byggesektion”. Århus 1989 (cit. ”Kalø bygninger”)

J. C. Hald: ”Randers Amt”. Kbh. 1827 (cit. ”Hald”)

”Nappedam Bådehavn”, lokalplan nr. 45, Rønne Kommune juni 1997

Det Kongelige Biblioteks Luftfotosamling (cit. ”Kgl. Bibl. Saml.”)